

PAWEŁ SZĄLKOWSKI
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

INTEGRACJA TEORII PODATNOŚCI
I KONCEPCJI INTERSEKcjONALNOŚCI
JAKO SZANSA Utworzenia Narzędzi
DO NIESTYGMATYZUJĄCEJ ANALIZY PROCESÓW WYKLUCZANIA

WPROWADZENIE

Celem tego artykułu jest ukazanie możliwości integracji teorii podatności (*vulnerability*) i koncepcji intersekcjonalności w spójną ramę teoretyczną pozwalającą na lepszą interpretację zjawisk społecznych powiązanych z wykluczeniem i nierównościami. Podatność — rozumiana jako uniwersalna cecha kondycji ludzkiej — kieruje uwagę na potrzebę wsparcia jednostek w obliczu ryzyk i trudności przez zorganizowane i działające instytucje pomocowe. Teoria intersekcjonalności natomiast koncentruje się na przecięciach różnych kategorii tożsamości, które kształtują doświadczenia wykluczenia i dostęp do zasobów w specyficznych kontekstach społeczno-instytucjonalnych. Integracja tych podejść pozwala na wielowymiarowe ujęcie problematyki wykluczenia, z uwzględnieniem zarówno uniwersalnych aspektów doświadczenia ludzkiego, jak i zróżnicowań wynikających z indywidualnych i systemowych interakcji.

Zamierzam odpowiedzieć na pytanie — w jaki sposób można zoperacjonalizować pojęcie podatności, wykorzystując wybrane elementy badań zorientowanych wokół terminu „intersekcjonalność”? Rekonstruując obie perspektywy teoretyczne, chcę wskazać ich komplementarność oraz

możliwości praktycznego zastosowania w analizie procesów wykluczenia. Szczególną uwagę poświęcam unikaniu esencjalizacji tożsamości i nadmiernego etykietowania, co stanowi ryzyko zarówno w tradycyjnym podejściu do podatności, jak i w bardziej klasycznym rozumieniu interseksjonalności. Przedstawione wnioski mają na celu ukazanie potencjału tych ram teoretycznych podczas projektowania bardziej sprawiedliwych i efektywnych polityk publicznych oraz działań pomocowych.

TEORIA PODATNOŚCI

Genezy refleksji nad terminem „podatność” należy doszukiwać się zarówno w filozoficznych rozważaniach takich autorów jak Emmanuel Levinas, Paul Ricoeur, Robert E. Goodin, jak i w pracach autorek wpisujących się w nurt feministyczny, tutaj wymienić można między innymi Estellę Ferrarese, Ann Murphy, Judith Butler czy postać najistotniejszą z perspektywy tematu tego artykułu Marthę Albertson Fineman. Za okres przełomowy można uznać lata osiemdziesiąte XX wieku, wtedy to badania nad podatnością wykroczyły poza pole filozofii. Zyskały one popularność w obszarach działalności naukowej i społecznej, takich jak: badania nad dyskursami praw człowieka, bioetyka, studia środowiskowe (*environmental studies*), socjologia, psychologia, studia nad komunikacją, studia nad niepełnosprawnością i stosunki międzynarodowe (Polychroniou 2022).

Fineman (2017) definiuje podatność jako podstawowy aspekt kondycji ludzkiej będący wrodzoną, uniwersalną predyspozycją do doświadczania krzywdy lub przeciwności losu, które wynikają z czynników społecznych, ekonomicznych i osobistych. Czyni to podatność cechą uniwersalną (w kontekście braku zależności między statusem społecznym a ryzykiem doświadczenia krzywdy), stałą, a zarazem partykularną (w kontekście zróżnicowania form, w jakich się manifestuje) i zakorzenioną głęboko w strukturach społecznych. Tym samym Fineman neguje liberalną koncepcję podmiotu¹ i zastępuje ją podmiotem podatnym (*vulnerable subject*), który winien być zaopiekowany przez responsywne państwo (*responsive state*), tworzące zróżnicowane struktury wsparcia, któ-

¹ Konceptualizacja liberalnego podmiotu zaproponowana przez Fineman jest fundamentalnie zakorzeniona w jej krytyce tradycyjnych dla liberalizmu ujęć autonomii i samowystarczalności oraz racjonalności. Twierdzi ona, że przedstawianie jednostek jako niezależnych i racjonalnych ignoruje całkowicie ich uwikłanie w sieci relacji oraz ogólny kontekst społeczny, który sprawia, iż są one zależne od siebie. Tym samym Fineman opowiada się za ramami prawnymi, które uznają słabość i współzależność, promując bardziej inkluzywne rozumienie osobowości i sprawiedliwości. Szerzej zob. Fineman 2008.

re będą w stanie reagować na indywidualne problemy (Fineman 2010, 2011, 2017, 2019). Ta szeroka i w wielu aspektach niedookreślona definicja wbrew pozorom nie jest słabością samej koncepcji, lecz jej mocną stroną, co postaram się udowodnić w dalszej części przeglądu literatury.

Aby zrozumieć w pełni potencjał tego ujęcia, należy uwzględnić związki podatności z procesem budowania odporności (*resilience*) oraz rolę, jaką w tej relacji odgrywa państwo. Jednym z celów przyświecających Fineman w rekonstrukcji koncepcji podatności jest odejście od podejść opartych na tożsamości (*identity-based approach*). Zarówno Butler (2016), jak i Fineman (2012) zauważają, że tożsamość jako kategoria determinująca społeczne uznanie osoby za „pokrzywdzoną” jest narzędziem nieskutecznym. Utożsamianie jednostek na podstawie jednej wspólnej cechy, mimo różnic w ich sytuacjach, uniemożliwia rozpoznanie rzeczywistych potrzeb i stopnia ich deprywacji, co z kolei utrudnia skuteczne dostarczanie usług mogących tę sytuację poprawić. Podejścia oparte na tożsamości mogą również prowadzić do nasilenia stygmatyzacji poprzez przypisanie jednostek do grup wykraczających poza system normatywny danego społeczeństwa (Fineman 2012, s. 35).

Indywidualne różnice w doświadczaniu podatności nie tylko różnią się formą, w jakiej się ona przejawia, ale również zależą od poziomu zbudowanej odporności. Z uwagi na partykularność form przejawiania się podatności nie istnieje jedna uniwersalna metoda budowania odporności na wszystkie negatywne doświadczenia. Z prac autorów reprezentujących nurt badań nad podatnością wynika jednak uniwersalny charakter podatności, który wskazuje na potrzebę przyjęcia kolektywnego działania za punkt wyjścia.

W ostatnich latach koncepcja podatności przyciągnęła znaczną uwagę badaczy i badaczek, którzy — inspirowani myślą Fineman — wzbogacali ją o kolejne pojęcia, a niekiedy podejmowali jej pogłębioną krytykę. Przykładem może być Frank Rudy Cooper (2015), który zwraca uwagę na ograniczenia tej perspektywy w badaniu zjawiska profilowania rasowego (*racial profiling*) w Stanach Zjednoczonych. Krytykuje on Fineman za pomijanie roli tożsamości, która jego zdaniem jest nieodłącznym elementem w przypadku kwestii rasowych. W związku z tym modyfikuje on cztery podstawowe cechy podatności, jednocześnie wprowadzając piąty komponent — najistotniejszy jego zdaniem — przywilej. Cooper uważa, że przywilej jest niewidoczny dla osób, które go mają, a jednocześnie definiujący postawy wobec tych, którzy posiadają konkretne cechy lub ich nie posiadają. Tym samym badania nad podatnością powinny skupiać się na jego identyfikacji jako kluczowego czynnika determinującego pozycję

jednostki w systemie społecznym, a więc i stopień jej podatności na zagrożenia związane z dyskryminacją.

Erinn Cunniff Gilson (2011) krytykuje redukowanie pojęcia podatności wyłącznie do negatywnych zjawisk, gdyż prowadzi to do utożsamiania jej ze słabością. Gilson sugeruje, że podatność powinna być postrzegana jako ogólna otwartość na doświadczanie zarówno pozytywnych, jak i negatywnych aspektów życia. Skupia się na epistemologicznych aspektach podatności, wprowadzając niewrażliwość (*invulnerability*) jako jedno z kluczowych pojęć. Definiuje ją jako zamknięcie na pewne sposoby bycia dotkniętym, szczególnie te, które zmuszają podmiot do rozpoznania własnej podatności. Gilson traktuje to wyparcie jako jedną z form ignorancji, społecznie wytwarzaną w neoliberalnych społeczeństwach, gdzie ze względu na podstawowe założenia gospodarki rynkowej gloryfikowane są (realnie nieosiągalne) postawy niewrażliwości i samowystarczalności — o czym również wspomina Fineman, formułując swoją krytykę liberalnej koncepcji podmiotu. Gilson proponuje więc przeformułowanie koncepcji podatności, tak aby nie kojarzyła się wyłącznie z negatywnymi stanami. Sugeruje, że podatność powinna być postrzegana jako jeden z podstawowych warunków otwarcia się na doświadczenia — zarówno pozytywne, jak i negatywne (ze szczególnym naciskiem na te pierwsze). Uznanie uniwersalnego charakteru tak rozumianej podatności pozwala na dostrzeżenie potencjału w pielęgnowaniu empatii oraz wzmacnianiu więzi w coraz bardziej zindywidualizowanym społeczeństwie.

Podobnie Nina Kohn (2014) krytykuje formalne podejście do równości w polityce społecznej, argumentując, że jest nieskuteczne w osiąganiu równości materialnej, ponieważ nie pozwala na identyfikację rzeczywistych przyczyn trudnej sytuacji jednostek, lecz umożliwia jedynie niwelowanie jej negatywnych skutków. Kohn zauważa również ograniczony potencjał zastosowania teorii podatności w konkretnych politykach społecznych. Krytykuje ona propozycje Fineman w zakresie polityk skierowanych w stronę seniorów², zwracając uwagę, że wpadają one w te same pułapki (paternalizm i brak rozpoznania różnicowania potrzeb wewnątrz danych kategorii społecznych), które krytykuje w przypadku działań zakorzenionych w mo-

² Fineman (2012) podkreśla uniwersalny charakter podatności jako fundamentalnej cechy egzystencji ludzkiej, jednak jej nacisk na szczególne formy ochrony przeznaczone dla osób starszych wprowadza pewną sprzeczność. Badaczka przypisuje szczególną podatność tej grupie, proponując wdrażanie specjalnych zabezpieczeń, co — zdaniem Kohn (2014) — osłabia argument o uniwersalności podatności. Takie selektywne podejście może prowadzić do utrwalenia paternalistycznych polityk opartych na kryteriach tożsamościowych, które Fineman sama krytykuje.

delu tożsamościowym. Kohn proponuje utrzymanie założenia o uniwersalnym charakterze podatności, które — jej zdaniem — może zostać wykorzystane do zmniejszania stygmatyzacji „osób szczególnie podatnych”. Dodatkowo uznaje, że ten proces będzie możliwy jedynie przy zwiększeniu zaangażowania państwa w sferze pomocy społecznej i edukacji.

Danielle Petherbridge (2018), podobnie jak Gilson, postrzega podatność jako złożoną, wielowymiarową otwartość na przeżycia, charakteryzującą się zarówno pozytywnymi, jak i negatywnymi modalnościami. Jednak w większym stopniu niż wcześniejsi autorzy zwraca ona uwagę na znaczenie responsywności w kontekście partykularnego charakteru doświadczania podatności. Dostrzega w tym możliwość dostosowania adekwatnych działań pomocowych, poprzedzonych wysłuchaniem potrzeb potencjalnych odbiorców. Zainspirowana fenomenologią obcości autorstwa Bernharda Waldenfelsa i beletrystyką Johna Maxwella Coetzee, rozbudowuje pojęcie responsywności, traktując je jako wyzwanie stawiane przez „o b c e g o”, a więc każdy fenomen, który znajduje się poza granicami naszego dotychczasowego doświadczenia. Petherbridge — podobnie jak niemiecki filozof (Waldenfels 2002, s. 50–53) — uznaje, że podatność rzuca wyzwanie, które zmusza nas do rozpoznania jej przez modyfikacje naszych kategorii. Petherbridge, zainspirowana myślą Judith Butler, dokonując rozróżnienia między podatnością w kontekście ontologicznym i politycznym, zauważa, że między tymi dwiema sferami istnieją napięcia. Szczególnie istotne jest rozpoznanie, że upolitycznienie podatności może prowadzić do nierównej dystrybucji, w której pewne grupy nadal będą uznawane za „niewystarczająco podatne”, podczas gdy inne, objęte „nadmiernymi reakcjami” na formy podatności im przypisane, będą stale patronizowane i uznawane za niezdolne do samodzielnego funkcjonowania. Mimo tych wyzwań zarówno Petherbridge, jak i Butler postulują działanie na poziomie politycznym, ponieważ tylko tam podatność może i powinna być łagodzona przez sprawiedliwe polityki, których celem będzie tworzenie adekwatnych systemów wsparcia społecznego zmniejszających dyskryminację i nierówności.

Z uwagi na te zróżnicowane perspektywy — zgodnie z myślą Andrei Ford i jej zespołu (Ford i in. 2023) — proponuję utrzymanie pewnego stopnia niedookreślenia pojęcia podatności, co paradoksalnie może zwiększyć jego efektywność. Przeprowadzona przez tę grupę badaczy analiza działań rządu brytyjskiego podczas pandemii COVID-19 pokazała, jak kodyfikacja podatności przyczyniła się do stworzenia kolejnej kategorii, tym razem osób „ekstremalnie podatnych klinicznie” (*clinically extremely vulnerable*). Ustanowienie sztywnych kryteriów, które były arbitralnie definiowane

i często zmieniane bez uwzględnienia głosu osób przypisanych do tej kategorii, nie zwiększyło skuteczności polityk mających na celu niwelowanie nierówności. Autorzy słusznie zauważają, że takie działania, nawet poza zakresem polityk zdrowotnych, jedynie maskują uwarunkowania strukturalne, które są faktycznymi przyczynami podatności. Na przykładzie działań rządu brytyjskiego można zaobserwować, jak pewien typ polityk, mimo szczytnych celów, gwarantuje jedynie tymczasowe zaspokojenie wąskiego zakresu potrzeb, tworząc przy tym kategorie bez odniesienia do rzeczywistości, co przyczynia się do dalszego zmniejszania sprawczości jednostek i ich negatywnego postrzegania przez ogół społeczeństwa — utrwała społeczny obraz osób niezdolnych do samodzielnego funkcjonowania.

W związku z tym w dalszych rozważaniach chciałbym uniknąć nadmiernego dookreślania podatności, opierając się jedynie na ogólnych definicjach proponowanych przez Gilson i Petherbridge, które traktują podatność jako uniwersalną zdolność ludzkości do odczuwania zarówno pozytywnych, jak i negatywnych doświadczeń, przy czym dotkliwość tych drugich pozostaje zależna od stopnia odporności, jaki jednostka wykształca zarówno w związku z jej indywidualną historią, jak i z udziałem w szeroko rozumianej sieci instytucji i stosunków społecznych.

Przyjęcie tych założeń wiąże się jednak z istotnym dylematem. Pozwoli uniknąć pułapki etykietowania, która często prowadzi do paternalizowania jednostek i ograniczania ich autonomii. Należy jednak pamiętać, że nadmierne niedookreślenie może utrudniać uogólnienie indywidualnych doświadczeń podatności i ich identyfikację na szerszą skalę, co jest niezbędne podczas planowania i wdrażania efektywnych polityk w tym zakresie. Celem powinna być więc operacjonalizacja tego pojęcia przez utworzenie zestawu kryteriów i kategorii, które będą zniuansowane i dynamiczne, ale jednocześnie nie doprowadzą do kolejnych przypadków arbitralnego przypisywania jednostek do wybranych grup. Aby osiągnąć ten cel, proponuję wdrożenie niektórych założeń teorii intersekcyjności, które — choć pozornie sprzeczne z koncepcją podatności — mogą stanowić skuteczne narzędzie pozwalające na jej praktyczne wykorzystanie.

INTERSEKCYJNALNOŚĆ I JEJ ZWIĄZKI Z POJĘCIEM PODATNOŚCI

Genezy pojęcia intersekcyjności można doszukiwać się również — podobnie jak w przypadku teorii podatności Fineman — w naukach prawnych, feminizmie oraz krytycznych teoriach rasy (*Critical Race Theory*; Wong, Liu, Klann 2017). Początki teorii można datować na rok 1989, w którym to został opublikowany artykuł Kimberlé Crenshaw pod tytu-

łem *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics* (1989). Autorka podejmowała w tym tekście krytykę tradycyjnych podejść do analiz społecznych i prawnych, które traktowały tożsamość w sposób jednolity, skupiając się tylko na jednej z wybranych cech, takich jak rasa, płeć, klasa czy orientacja seksualna. W tym ujęciu intersekcyjność jest więc podejściem zorientowanym na działanie społeczne, które wynika z doświadczeń kobiet będących częściami mniejszości etnicznych. Takie unikalne położenie przyczyniało się do marginalizowania ich głosów zarówno w ówczesnych ruchach feministycznych, jak i antyrasistowskich (Fehrenbacher, Patel 2019).

Fundamentalnym założeniem teorii intersekcyjności jest to, że tożsamość każdej jednostki składa się z wielu cech (społecznych kategorii), które są wzajemnie powiązane (przecinają się). Tym samym teoria ta odrzuca analizy, które redukcją jednostki do jednej, często arbitralnie wybranej kategorii (Crenshaw 1989). Drugie podstawowe założenie dotyczy związku pomiędzy tymi kategoriami a hierarchiami społecznymi, który wyznacza pozycję jednostki w strukturze społecznej. Każda z tych kategorii jest inherentna dla jednostki, lecz jej odbiór zależy od kontekstu społecznego, w którym funkcjonuje. W rezultacie znaczenia powiązane z przynależnością do danej kategorii zmieniają się w zależności od kontekstu społeczno-kulturowego.

Przy przyjęciu tych założeń możemy mówić o dwojakim podejściu do badania różnicowania pozycji społecznych jednostek i jego wpływu na jakość ich życia. Z jednej strony możemy przyjąć podejście, w ramach którego różnicowanie cech jednostek (podgrup) przekłada się na różnicowanie ich pozycji w ramach wybranej kategorii — mówimy tu o podejściu intrakategorycznym. Z perspektywy tych rozważań istotniejsze wydaje się jednak holistyczne ujęcie położenia jednostek w ramach całości systemu społecznego, a nie konkretnych kategorii, czy niekiedy subkategorii (interkategoryczne). W dalszej części tego artykułu będzie ono utożsamiane z intersekcyjnością (McCall 2005).

Tak zdefiniowana intersekcyjność skupia się na identyfikacji przecięć konkretnych tożsamości, co stoi w sprzeczności z wcześniej wyszczególnionymi uniwersalistycznymi i relacyjnymi założeniami teorii podatności. W takiej konfiguracji integracja tych podejść jest niemożliwa bez utraty specyfiki każdego z nich. W ramach swojej próby operacjonalizacji pojęcia intersekcyjności do badań socjologicznych Hae Yeon Choo i Myra Marx Ferree (2010) wyszczególniają dwa nurty alternatywne względem klasycznego, tożsamościowego podejścia.

Pierwszy z nich na potrzeby tego tekstu określany będzie przeze mnie — za propozycją Choo i Ferree — jako bazujący na tworzeniu modeli zorientowanych wokół procesów. Wpisują się w niego takie ujęcia jak: model interkategoryczny Leslie McCall (2005), model relacyjny Evelyn N. Glenn (1999) oraz model intersekcji-plus rozwijany przez Lauren S. Weldon (2008). Jego podstawowymi założeniami są: prymat interakcji, relacyjna analiza, wielopoziomowe podejście oraz uwzględnienie złożoności procesów społecznych, które kształtują tożsamości i doświadczenia jednostek. Zamiast traktować kategorie społeczne jako stałe, analiza skupia się na ich dynamicznych interakcjach wynikających z ich zróżnicowania, co pozwala uchwycić złożoność i kontekstualność doświadczeń jednostek.

Drugi z nich — intersekcyjny model społecznych instytucji — jest tu rozpatrywany głównie poprzez założenia Glenn (1999) i Sylvi Walby (2009). Model ten przyjmuje procesualną, relacyjną logikę charakterystyczną dla modeli zorientowanych wokół procesu, wzbogacając te podejścia o uwzględnienie większej roli systemów władzy i dominacji, takich jak rasizm, patriarchy czy kapitalizm. Traktuje te systemy jako zakorzenione i transmitowane przez instytucje, takie jak edukacja, system prawny czy rodzina. Jest więc to systemowe podejście cechujące się naciskiem na identyfikowanie procesów, w ramach których instytucje stale reprodukuja strukturę społeczną i utrzymują nierówności poprzez promowane praktyki, normy czy ideologie.

Analiza z perspektywy podatności wykazuje, że jakość życia jednostki może być zależna od wytworzonej w odpowiedzi na krzywdy czy niepowodzenia odporności, która jest konsekwencją między innymi pozycji społecznej jednostki, ale także innych czynników, w tym indywidualnych przeżyć i doświadczeń. Jednakże odporność zależy, jak zauważa Fineman (2008, s. 10), nie tylko od działań indywidualnych, ale także od instytucjonalnej sieci wsparcia. Odpowiednie instytucje tworzą barierę ochronną dla jednostek znajdujących się w niekorzystnych sytuacjach. To, jak dalece ta instytucjonalna sieć jest adekwatna do realnych zagrożeń i potrzeb obywateli, zależy od stopnia responsywności państwa. Wykorzystanie koncepcji intersekcyjności umożliwia bardziej złożoną analizę podatności, a jednocześnie uniknięcie problemów generowanych przez tradycyjne podejścia tożsamościowe³.

³ W badaniach nad podatnością możliwe jest jedynie selektywne wykorzystanie wybranych komponentów intersekcyjności, co wynika z faktu, że choć jej korzenie są wspólne (obejmują teorię prawa, feministyczne perspektywy, potencjał praktyczny oraz próbę wyja-

Na przykład osoba z niepełnosprawnościami ze względu na swoje ograniczenia psychofizyczne jest podatna na określone ryzyka, zarówno o charakterze indywidualnym, jak i systemowym (ograniczony dostęp do rynku pracy), które w przypadku braku odporności (indywidualnych zasobów, pomocy rodziny czy pomocy państwa) przełożą się na niemożność zaspokojenia jej podstawowych potrzeb. Sytuacja jednak wygląda inaczej, gdy ta sama osoba z niepełnosprawnościami jest dodatkowo kobietą pochodzącą z ubogiej rodziny. W tym przypadku budowanie odporności jest wielokrotnie trudniejsze ze względu na potencjalnie mniejsze indywidualne zasoby, mniejsze możliwości pomocy rodziny, a także bardziej ograniczony dostęp do usług oferowanych przez państwo. Osoba ta dodatkowo może być narażona na wielokrotne wykluczenie, zarówno o charakterze intrakategorialnym, jak i interkategorialnym, którego specyfiki nie można ujmować jedynie przez pryzmat bycia kobietą, niepełnosprawną czy ubogą. W takim przypadku jej dostęp do pracy zarobkowej, która mogłaby zaspokoić jej potrzeby, jest znacznie bardziej ograniczony⁴. W terminologii Fineman można stwierdzić, że taka osoba jest jeszcze bardziej podatna na krzywdę, gdyż może ona podjąć mniejszą liczbę działań, które mogą zwiększyć jej odporność.

Podejście intersekcyjne, choć oferuje solidne ramy teoretyczne, charakteryzuje się istotnymi słabościami, do których należą:

- brak jasnych wytycznych metodologicznych dla badań empirycznych (McCall 2005),
- ryzyko esencjalizacji tożsamości do predefiniowanych kategorii i w efekcie wzmacniania nierówności (Dolphijn, van der Tuin 2012),

śnienia zróżnicowania doświadczeń wykluczenia wśród pozornie podobnie usytuowanych jednostek), to jednak każda z tych perspektyw przyjmuje odmienne założenia dotyczące struktury społecznej oraz przyczyn niekorzystnej sytuacji jednostek.

⁴ Przykładem analizy nakładania się kategorii wykluczających z rynku pracy jest badanie Augustiny Naami (2013), która zwraca uwagę na dysproporcje w poziomie ubóstwa wśród Ghanijek z niepełnosprawnościami w porównaniu z resztą populacji, w tym z mężczyznami z niepełnosprawnościami. Naami wskazuje, że trudna sytuacja tych kobiet wynika z negatywnego postrzegania ich możliwości oraz z braku odpowiednich rozwiązań instytucjonalnych, takich jak kampanie edukacyjne i interwencje na rynku pracy, mające na celu stworzenie dla nich miejsc pracy. Inne badanie zawiera analizę podobnego zjawiska w odmiennym kontekście społecznym (Chowdhury i in. 2022). Jego przedmiotem są doświadczenia wykształconych kobiet z niepełnosprawnościami zatrudnionych na wysokich stanowiskach specjalistycznych w Stanach Zjednoczonych. Przeprowadzone z nimi wywiady pokazały, że mimo odpowiednich kwalifikacji i zatrudnienia na prestiżowych stanowiskach badane kobiety czują się izolowane, ich potencjał jest niedoceniany, a zarobki są znacznie niższe niż innych pracowników. Oba badania mówią o tym, jak negatywnie brak dostępu do rynku pracy wpływa na dobrostan psychiczny osób z niepełnosprawnościami.

- ryzyko reifikacji samych przecięć (*intersections*) i tym samym powielanie problematyki tradycyjnych podejść tożsamościowych (Dolphijn, van der Tuin 2013),
- skupienie na wybranych grupach marginalizowanych, co może prowadzić do ograniczonego rozumienia ucisku (Carbado, Gulati 2013); wiąże się z pomijaniem w analizach takich cech jak: poglądy polityczne, język, religia, status rodziny niepełnosprawność, a nawet status imigracyjny czy wiek (zob. tabela 1).

Tabela 1

Tożsamości/pozycje społeczne najczęściej uwzględniane w badaniach nad interseksjonalnością

Status społeczny/pozycja	Procent
Płeć/gender	76,7
Rasa/pochodzenie etniczne	71,4
Status społeczno-ekonomiczny/dochody/wykształcenie	33,2
Wiek/pokolenie	20,7
Status imigracyjny	16,3
Orientacja seksualna	13,1
Dyskryminacja	5,6
Status rodzinny	4,4
Geografia	4,4
Choroby/zdrowie	4,3
Niepełnosprawność	4,1
Religia/religijność	2,2
Kasta	2,2
Rdzenne pochodzenie	2,1
Język	1,9
Ideologia płciowa	0,9
Waga/BMI	0,6
Poglądy polityczne/tożsamość polityczna	0,4
Inne	18,5

Źródło: Bauer i in. 2021.

IDENTYFIKACJA INTERSEKSIONALNOŚCI JAKO METODA BADANIA PODATNOŚCI NA RYZYKA

Powyżej przedstawione założenia teoretyczne związane z pojęciem interseksjonalności przekładają się na wdrażanie nowych metod i technik

zarówno w badaniach jakościowych, jak i w ostatnim czasie coraz częściej w badaniach ilościowych⁵. Ponadto w badaniach mieszanych (triangulacyjnych) intersekcjonalność staje się użytecznym narzędziem łączącym różne perspektywy badawcze, umożliwiając tym samym weryfikację danych zebranych za pomocą odmiennych metod i technik. Jako szczególnie interesujące przykłady praktycznego wykorzystania takiego spojrzenia w badaniach społecznych można wymienić: analizy wykorzystujące modelowanie statystyczne do badania zależności między kategoriami społecznymi, badania jakościowe ukazujące narracje osób doświadczających złożonych form dyskryminacji, a także podejścia partycypacyjne, przy których badanych angażuje się w proces tworzenia wiedzy. Tego typu techniki stanowią istotny krok w kierunku bardziej holistycznego rozumienia doświadczeń jednostek i grup społecznych w kontekście złożonych systemów opresji i przywilejów. Mimo elementarnych różnic uznaję, że teorie podatności i intersekcjonalności dostarczają rozwiązań, które mogą być w pewnym stopniu zintegrowane w spójny system. Podsumowanie zależności między tymi perspektywami teoretycznymi zawiera tabela 2.

Relacyjne podejście teorii podatności można skutecznie zintegrować z procesualnym i instytucjonalnym modelem intersekcjonalności, koncentrując się na analizie procesów społecznych, co może zastąpić tradycyjne kategorie tożsamościowe. W ramach takiego podejścia badane są takie mechanizmy jak procesy urasowienia (*racialization*), genderowania (*genderize*) czy ekonomicznego wykluczania, które ograniczają odporność jednostek. Zamiast skupiać się na cechach, takich jak rasa czy płeć, analiza obejmuje dynamiczne interakcje, w których te kategorie są społecznie konstruowane i utrwalane w ramach instytucji i systemów wsparcia (Choo, Ferre 2010, s. 134). Podejście to pozwala uchwycić złożoność interak-

⁵ Metaanaliza (n = 681) przeprowadzona przez Gretę R. Bauer i in. (2021) pozwoliła zauważyć stały wzrost liczby badań nad intersekcjonalnością, w których wykorzystano metody ilościowe. Termin „intersekcjonalność” pojawiał się najczęściej w badaniach przekrojowych (81,6%), a wśród metod analizy statystycznej dominowały regresje z interakcjami (28,8%) oraz regresje uwzględniające zmienne intersekcjonalne (29,7%). W analizach statystycznych przeważały regresje logistyczne (50%) oraz regresje liniowe (31,9%). Modele interakcji opierały się głównie na skali multiplikatywnej, zwłaszcza w regresjach logarytmicznych (57,1%). W badaniach często uwzględniano zmienne na różnych poziomach, takich jak szkoły czy dzielnice, stosując modele wielopoziomowe (8,1%). Z uwagi na ograniczenia tego artykułu oraz mniejszą przydatność tych metod w kontekście problematyki podatności i intersekcjonalności w dalszej części skupię się jedynie na jakościowych ujęciach tej ostatniej. Jednocześnie chciałbym zaznaczyć potencjał dalszego rozwoju ilościowego ujmowania problematyki intersekcjonalności i integracji wyników w holistyczne modele bazujące na metodach mieszanych (*mixed-methods*).

Tabela 2

Podsumowanie różnic i podobieństw między teorią podatności i teorią interseksjonalności

Kategoria	Teoria podatności	Teoria interseksjonalności	Porównanie
Geneza	Rozwinęła się w ramach teorii prawa jako odpowiedź na partykularność kategorii ryzyka i tożsamości w projektowaniu działań pomocowych.	Rozwinęła się w ramach teorii prawa jako reakcja na brak adekwatnego ujęcia sytuacji czarnoskórych kobiet.	Obie wywodzą się z teorii prawa, feminizmu i stanowią zaangażowane społecznie ujęcia teoretyczne.
Podejście do tożsamości	Uniwersalizm i relacyjność teorii podatności stoją w sprzeczności z uznawaniem tożsamości za kluczowe kryterium narażenia na wykluczenie.	Przyjmuje tożsamość jako kluczowe kryterium, ale w sposób zniuansowany, zależny od procesów oraz relacji z instytucjami.	Obie teorie uwzględniają istnienie określonych spłotów cech, które mogą narażać jednostkę na pogorszenie jakości życia.
Zakres analizy	Skupia się na wrodzonej skłonności jednostek do doświadczania krzywdy oraz ich zależności od instytucji wspierających.	Analizuje struktury władzy i hierarchie społeczne wynikające z kategorii tożsamości.	Obie podkreślają istotę badania relacji między jednostką a jej otoczeniem społecznym.
Uniwersalność	Podatność to uniwersalna cecha ludzkiego doświadczenia, zależna od poziomu wsparcia instytucji.	Bada uniwersalne skutki nakładania się różnych form nierówności.	Obie teorie mają charakter uniwersalny, choć różnią się zakresem i zastosowaniem tej uniwersalności.
Wielowymiarowość	Uwzględnia wiele czynników wpływających na podatność, takich jak aspekty społeczne, ekonomiczne czy zdrowotne.	Analizuje złożoność wynikającą z nakładania się kategorii tożsamości, takich jak płeć, rasa czy klasa społeczna.	Obie podkreślają złożoność problemów i konieczność badania różnych czynników wpływających na sytuację jednostki.

Źródło: opracowanie własne.

cji między jednostką a jej otoczeniem, uniknąć esencjalizacji tożsamości i wynikającej z niej stygmatyzacji, jednocześnie wskazując na potrzebę budowania bardziej responsywnych i inkluzywnych struktur wsparcia.

Należałoby przestać mówić o osobach wielokrotnie wykluczonych, lecz identyfikowanie niskiej odporności jednostek opierać się na procesualnych kryteriach, które uwzględniają dynamiczne interakcje między jednostką a jej środowiskiem. Ten zabieg pozwoliłby na uchwycenie szerszej gamy problemów społecznych w grupach, które dotychczas nie były wystarczająco brane pod uwagę⁶, przy jednoczesnym uniknięciu, często nieadekwatnego ich etykietowania. Pomocne w próbie określenia konkretnych markerów niskiej odporności mogą okazać się wcześniej wymienione metody i techniki stosowane w badaniach nad podatnością (analiza sytuacyjna, wywiady narracyjne, analiza ścieżek, badania partycypacyjne), które przy jednoczesnym unikaniu esencjalizacji i partykularyzacji wyników do określonych grup mogą przełożyć się bezpośrednio na stałe ulepszanie i wdrażanie coraz to bardziej elastycznych rozwiązań w formie zintegrowanych systemów pomocowych. Takie podejście wymaga jednak od badacza dużych pokładów refleksyjności i empatii, które są niezbędne, aby faktycznie był on w stanie „usłyszeć głosy badanych” i spróbować na nie odpowiedzieć.

PODSUMOWANIE

Przedstawione rozważania mają charakter propozycji wskazujących potencjalny kierunek dalszych badań nad integracją teorii podatności i intersekcyjności. Wykorzystanie założeń obu podejść w aspektach teoretycznych (analiza procesów wykluczania) oraz metodologicznych (uwzględnienie metod i technik o charakterze partycypacyjno-narracyjnym) może skutkować stworzeniem skuteczniejszej ramy analitycznej. Taka integracja pozwala na zachowanie uniwersalnej, niestygmatyzującej specyfiki teorii podatności przy jednoczesnym uwzględnieniu dynamicznych i relacyjnych procesów kształtujących zróżnicowane doświadczenia jednostek w ramach skomplikowanych systemów społecznych i instytucjonalnych.

Przyjęcie takiego podejścia mogłoby przyczynić się nie tylko do lepszego diagnozowania problemów społecznych, lecz także do projektowania bardziej inkluzywnych polityk publicznych, które uwzględnią zarówno in-

⁶ Przykładem takiej kategorii jest klasa średnia, której problematyka nie jest wciąż, jak się wydaje, wystarczająco wnikliwie poruszana w kontekście pomocowym, co skutkuje jej kryzysem; szerzej zob. Stankowska, Karwacki, Leszniewski 2023.

dywidualne, jak i systemowe uwarunkowania. Szczególną rolę odgrywa tu analiza interakcji między jednostkami a ich środowiskiem społeczno-instytucjonalnym, co mogłoby prowadzić do tworzenia responsywnych systemów wsparcia, elastycznie dostosowujących się do zmieniających się potrzeb i realiów położenia różnych grup społecznych. Unikanie sztywnych kategorii oraz jednowymiarowych założeń umożliwiłoby identyfikację podatności w sposób bardziej adekwatny i niestygmatyzujący.

Wskazane wyżej założenia teoretyczne i metodologiczne mogą również przyczynić się do dalszej socjologicznej operacjonalizacji pojęcia podatności. Traktowanie podatności jako uniwersalnej cechy kondycji ludzkiej pozwalałoby na skuteczniejsze identyfikowanie procesów wykluczenia oraz ich negatywnych skutków, które mogą dotyczyć jednostki niezależnie od ich pozycji społecznej. Zintegrowane podejście, wzbogacone o założenia modeli procesualnych i instytucjonalnych, wskazuje na kluczowe znaczenie dostępu do sieci wsparcia i usług jako uniwersalnego warunku diagnozowania sytuacji jednostek. Brak tych zasobów zwiększa ryzyko długotrwałego odczuwania skutków wykluczenia będącego wynikiem funkcjonowania struktur systemów władzy i instytucjonalnej marginalizacji.

Jednym z najważniejszych wyzwań w integracji obu podejść jest opracowanie dynamicznych kategorii analizy, które pozwolą elastycznie monitorować i identyfikować przejawy podatności, unikając jednocześnie sztywnego etykietowania. Takie kategorie powinny być dostosowane do zmieniających się kontekstów społecznych i instytucjonalnych, odzwierciedlając złożoność realiów życia jednostek. Kluczowe jest również unikanie paternalizmu poprzez promowanie autonomii jednostek oraz rezygnację z arbitralnych kategorii pomocowych, które mogłyby ograniczać ich sprawczość. Aktywny udział beneficjentów w projektowaniu polityk i działań pomocowych jest niezbędnym elementem skutecznych rozwiązań. Dzięki temu możliwe będzie tworzenie bardziej efektywnych polityk publicznych i instytucjonalnych, które minimalizują ryzyko wykluczenia i wzmacniają sprawczość jednostek, oferując im narzędzia do samodzielnego zadbania o swoje potrzeby.

BIBLIOGRAFIA

- Armstrong Jo, Walby Sylvia, Strid Sofia, 2009, *Intersectionality and the Quality of Gendered Employment Policy*, Institute for Human Sciences (IWM).
- Bauer Greta R. i in., 2021, *Intersectionality in Quantitative Research: A Systematic Review of Its Emergence and Applications of Theory and Methods*, „SSM — Population Health”, t. 14: 100798.

- Butler Judith, 2016, *Rethinking Vulnerability and Resistance*, w: Judith Butler, Zeynep Gambetti, Leticia Sabsay (red.), *Vulnerability in Resistance*, Duke University Press, Durham, s. 12–27.
- Carbado Devon W., Gulati Mitu, 2013, *Acting White?: Rethinking Race in Post-Racial America*, Oxford University Press, Oxford–New York.
- Choo Hae Yeon, Ferree Myra Marx, 2010, *Practicing Intersectionality in Sociological Research: A Critical Analysis of Inclusions, Interactions, and Institutions in the Study of Inequalities*, „Sociological Theory”, t. 28(2), s. 129–149.
- Chowdhury Dalia i in., 2022, *Intersection of Discriminations: Experiences of Women with Disabilities with Advanced Degrees in Professional Sector in the United States*, „Rehabilitation Psychology”, t. 67(1), s. 28–41.
- Cooper Frank Rudy, 2015, *Always Already Suspect: Revising Vulnerability Theory*, „Scholarly Works”: 1114 (<https://scholars.law.unlv.edu/facpub/1114>).
- Crenshaw Kimberlé W., 1989, *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine*, „University of Chicago Legal Forum”, s. 139–168 (https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/3007).
- Dolphijn Rick, van der Tuin Iris, 2012, *New Materialism: Interviews and Cartographies*, Open Humanities Press, Michigan.
- Dolphijn Rick, van der Tuin Iris, 2013, *A Thousand Tiny Intersections: Linguisticism, Feminism, Racism, and Deleuzian Becomings*, w: Arun Saldanha, Jason Michael Adams (red.), *Deleuze and Race*, Edinburgh University Press, Edinburgh, s. 128–143.
- Fineman Martha, 2008, *The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition*, SSRN Scholarly Paper No. ID 1131407.
- Fineman Martha, 2010, *The Vulnerable Subject and the Responsive State*, „Emory Law Journal”, t. 60(2), s. 251–275.
- Fineman Martha, 2011, *Vulnerability, Equality and the Human Condition*, w: Anna Grear, Jackie Jones, Rachel Anne Fenton, Kim Stevenson (red.), *Gender, Sexualities and Law*, Routledge, New York, s. 62–71.
- Fineman Martha, 2012, *‘Elderly’ as Vulnerable: Rethinking the Nature of Individual and Societal Responsibility*, SSRN Electronic Journal (<https://doi.org/10.2139/ssrn.2088159>).
- Fineman Martha, 2017, *Vulnerability and Inevitable Inequality*, „Oslo Law Review”, t. 4(3), s. 133–149.
- Fineman Martha, 2019, *The Limits of Equality: Vulnerability and Inevitable Inequality*, w: Robin West, Cynthia Grant Browman (red.), *Research Handbook on Feminist Jurisprudence*, Edward Elgar Publishing, s. 73–90.
- Fineman Martha, 2020, *Beyond Equality and Discrimination*, „SMU Law Review Forum”, t. 73(4), s. 51–72.
- Ford Andrea i in., 2024, *How and Why to Use ‘Vulnerability’: An Interdisciplinary Analysis of Disease Risk, Indeterminacy and Normality*, „Medical Humanities”, t. 50(1), s. 125–134.
- Gilson Erinn Cuniff, 2011, *Vulnerability, Ignorance, and Oppression*, „Hypatia”, t. 26(2), s. 308–332.
- Glenn Evelyn Nakano, 1999, *The Social Construction and Institutionalization of Gender and Race: An Integrative Framework*, w: Myra Marx Ferree, Judith Lorber, Beth B. Hess (red.), *Revising Gender*, Sage, Thousand Oaks, s. 3–43.

- Kohn Nina A., 2014, *Vulnerability Theory and the Role of Government*, „Yale Journal of Law and Feminism”, t. 26(1).
- Naami Augustina, 2015, *Disability, Gender, and Employment Relationships in Africa: The Case of Ghana*, „African Journal of Disability”, t. 4(1).
- Petherbridge Danielle, 2018, *How Do We Respond? Embodied Vulnerability and Forms of Responsiveness*, w: Clara Fischer, Luna Dolezal (red.), *New Feminist Perspectives on Embodiment*, Springer, London–New York, s. 57–79.
- Polychroniou Ariadni, 2022, *Towards a Radical Feminist Resignification of Vulnerability: A Critical Juxtaposition of Judith Butler’s Post-Structuralist Philosophy and Martha Fineman’s Legal Theory*, „Redescriptions Political Thought Conceptual History and Feminist Theory”, t. 25(2), s. 113–136 (<https://doi.org/10.33134/rds.379>).
- Stankowska Joanna, Karwacki Arkadiusz, Leszniewski Tomasz, 2023, *Social Policy for the Middle Class — Needs and Challenges in the Light of Memoirs*, „Polityka Społeczna”, nr 4, s. 20–29 (<https://doi.org/10.5604/01.3001.0053.7222>).
- Waldenfels Bernhard, 2002, *Topografia obcego. Studia z fenomenologii obcego*, tłum. Janusz Si-dorek, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Weldon S. Laurel, 2008, *Intersectionality*, w: Gary Goertz, Amy G. Mazur, *Politics, Gender, and Concepts: Theory and Methodology*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 193–218.
- Wong Y. Joel, Liu Tao, Klann Elyssa M., 2017, *The Intersection of Race, Ethnicity, and Masculinities: Progress, Problems, and Prospects*, w: Ronald F. Levant, Y. Joel Wong (red.), *The Psychology of Men and Masculinities*, American Psychological Association, Washington, DC, s. 261–288.

INTEGRATING THE THEORIES OF VULNERABILITY AND INTERSECTIONALITY AS AN OPPORTUNITY FOR DEVELOPING TOOLS FOR NON-STIGMATIZING ANALYSIS OF PROCESSES OF EXCLUSION

Paweł Szwałkowski
(Nicolaus Copernicus University, Toruń)

Abstract

The aim of this article is to present the concept of vulnerability as a potential tool for the multidimensional analysis of social problems. The author begins by discussing the origins of scholarly reflection on vulnerability, its contemporary interpretations, and the criticisms associated with them. In response to the shortcomings of the concept, he proposes integrating it with the key premises of intersectionality theory, thereby enabling a more nuanced analysis of social problems, especially those directly related to the mental health crisis. The author then applies this theoretical framework to selected public policies designed to address these problems, pointing out their limitations and the need for better adaptation to the diverse needs of vulnerable groups. The article concludes with recommendations on using the concept of vulnerability to enhance the effectiveness of health and social policies, with particular emphasis on accounting

for the complexity of social phenomena and the intersectional dimensions of vulnerability of individuals and groups.

keywords: vulnerability, intersectionality theory, social problems, public policies

słowa kluczowe: podatność na zranienie, teoria intersekcjonalności, problemy społeczne, polityki społeczne